ڕۆڵی مستەفا بارزانی لە دروستکردنی زمانی تاکستانداردی کوردی و بەرەوپێشبردنی کلتووریی کوردیی

د.نەریمان عەبدوڵڵا خۆشناو

ئەم وتارە لە گۆڤاری (کۆزان)، ژمارە(٢)، ٢٠١٤، ل٣٨ ـ ٤١ بڵاوکراوەتەوە

مستەفا بارزانی ئەگەرچی زمانەوان نەبوو، بەڵام ئەوەی ئەو لە بواری زماندا کردوویەتی، تا ئێستا هیچ زمانەوانێك نەیتوانیوە وەك ئەو، ئەو ڕۆڵە گرنگە ببینێت، بەجۆرێك لە هەموو دانیشتنەکانیدا لەگەڵ ڕژێمە یەك لە دوای یەکەکانی عێراق، یەکەم قسە و ئاخاوتنی لەبارەی زمانی کوردییەوە بوو، هەمیشە هەوڵیدەدا زمانی کوردی بگاتە ئاستی زمانی عەرەبی و ببێتە زمانێکی ڕێگەپێدراو لە عێراق بەگشتی و کوردستان بەتایبەتی، لێرەدا چەند بەڵگەیەك لە ڕۆڵی مستەفا بارزانی لە بە تاکستانداردکردنی زمانی کوردی و پێشخستنی کلتووریی کوردی دەهێنینەوە:

بەپێی ڕێککەوتننامەی یازدەی ئاداری ١٩٧٠ دەبوو لە ناوچەی ئۆتۆنۆمی هەرێمی کوردستاندا، لەوانە پارێزگای دهۆك، خوێندن بە زمانی کوردی بێت، کەچی دەستەیەکی دیالێکتپەروەری بادینان ویستیان خوێندن لەو دەڤەرە لە دیالێکتی کرمانجی ناوەڕاست بگۆڕن بۆ دیالێکتی کرمانجی سەروو ـ شێوەزاری بادینانی، تاکو بادینان لە ڕووی کولتوورەوە بە دابڕاویی لە ناوچەکانی تری هەرێمی کوردستان بهێڵنەوە، بەڵام بارزانی وەك سەرکردەیەکی دووربین ئەو داواکارییەی ڕەتکردەوە، پێشتریش کۆمەڵێ لە مامۆستایان و شارەزایانی زمانی کوردی سەردانی ڕەحمەتی (مستەفا بارزانی)یان کرد، داوایان لێکرد پاڵپشتیان لێبکات، لەم بارەوە (مستەفا بارزانی) گەرەنتی ئەوەی پێدان، کە شێوەی یەکگرتووی نووسینی ئێستای زمانی کوردی تەنیا ئەو شێوەیەیە، کە ئێستا بەکاردێت، کە ئەویش کرمانجی ناوەڕاستە، لە هەمان کاتیشدا (مستەفا

بارزانی) دژی ئەوە بوو زمانی یەکگرتووی کوردی لەتبکرێت و ببێتە جووتستاندارد، بۆیە خوێندن لەم دەڤەرە هەر بە کرمانجی ناوەڕاست مایەوە، تا ساڵی ١٩٧٧، دوای ئەم ساڵە دەڤەری بادینان گەڕانەوە سەر زمانی عەرەبی. هەمدیسان بەڕێز(د.عەبدوڵڵا حوسێن ڕەسووڵ) بۆی گێڕامەوە و وتی: دوای بانگەوازی ١١ی ئازاری ١٩٧٠، پێنج لە ڕۆشنبیرە ناودارەکانی کورد دەچنە خزمەت بارزانیی نەمر لە گەلاڵە، بۆ داوای پشتگیری و هاوکاریی ماددی و مەعنەوی بۆ کردنەوەی کۆڕی زانیاریی کورد لە بەغدا. ئەویش ئەوکاتە (٧٠٠٠) حەوت هەزار دیناریان پێ دەدا و وێڕای پشتگیریکردنیان هانیان دەدا کە درێغی نەکەن لە خزمەتکردنی زمان و ئەدەبی کوردی. لە کاتی هەڵسانیان بۆ خواحافیزی، خوالێخۆشبوو سادق بەهائەددین کە یەکێك بوو لە ئەندامانی لیژنەکە، نامەیەك دەدا بە مەلا مستەفای بارزانی. بارزانی نەمر دەپرسێ ئەمە چییە؟ مامۆستا سادق دەڵێ: داواکارییە. بارزانی دەفەرموێ: بیخوێنەوە بزانم چییە؟ مامۆستا سادق دەڵێ: ئەزبەنی ئێمە کوردەکانی بادینان ژمارەمان زۆرە بە بەراورد لەگەڵ سۆرانییەکان، چونکە کوردەکانی تورکیا و سوریاش بادینینە، بۆیە داواکارین بادینی بکرێتە زمانی ئەدەبیی یەکگرتوی خوێندن و نووسین. بارزانیش دەفەرموێ: گوێبگرن، ئەوا زمانی ئەدەبی یەکگرتوو دروست بووە، هەر کەسێك ئەو زمانە تێك بدا، زمانی لە بن دەردێنم. ئەوەبوو زمانی ستانداردی ناوەڕاستی پاراست هەر لە حەفتاوە تاکو ڕاپەڕین.

هەروەها گەر بچینە سەر برگەکانی ڕێککەوتنامەکە، دەبینین زۆربەی برگەکانی ڕێککەوتنامەی یازدەی ئاداری ١٩٧٠ لەبارەی زمانەوە بوون، ئەمەش وردبینی مستەفا بارزانی دەردەخات لە گرنگیدان بە زمانی کوردی و بەرزکردنەوەی بەهای زمان لە وڵاتدا، ڕێککەوتنامەکەش (١٥) خاڵی لەخۆوە گرتبوو، کە بەم شێوەیەی خوارەوەیە:

١ـ زمانی کوردی زمانی ڕەسمی دەبێت لەگەڵ زمانی عەرەبی لەو ناوچانەی کە زۆربەی زۆری دانیشتوانیان کوردن و زمانی کوردیش لەو ناوچانەدا زمانی خوێندن و فێرکردن دەبێت و، زمانی عەرەبیش لە هەموو ئەو قوتابخانانەدا دەخوێنرێت کە بە کوردی دەخوێنن، لە هەمان کاتیشدا زمانی کوردی وەك زمانی دووەم لەو سنوورەی یاسا دایدەنێت لەهەموو لایەکی عێراقدا دەخوێندرێت.

٢ـ بەشداریکردنی برا کوردەکانمان لە حوکم و، جیاوازی نەکردن لە نێوان کورد و کەسانی تر لە فەرمانی گشتی گرتنە دەستدا، لەوانەش پایەی گرینگ و بایەخدار لە دەوڵەتدا وەك وەزارەت و

سوپاو هی تریش... ئەوانە هەموویان لەو کارە گرینگانەن کە ئامانجی شۆڕش بوون بۆ وەدیهێنانیان و، حکوومەت لە کاتێکدا کە دان بەو بنەمایە دادەنێت، جەخت لەسەر پێویستی کارکردن بۆ وەدیهێنانی ئەو بنەمایە بە ڕێژەیەکی عادیلانە دەکاتەوە، لەگەڵ لەبەرچاوگرتنی بنەمای لێهاتوویی و ڕێژەی دانیشتوان و ئەو بێ بەشییەی برا کوردەکانمان لە ڕابردوودا دووچاری بوون.

٣- لەبەر ئەو دواکەوتوویییەی کە لە ڕابردوودا لەهەردوو لایەنی ڕۆشنبیریی و پەروەردەیی بەسەر نەتەوەی کورد هاتووە، پلانێك بۆ چارەسەرکردنی ئەم دواکەوتوویییە دادەنرێت لەڕێگەی:

أ - پەلەکردن لە جێبەجێکردنی بڕیارەکانی ئەنجوومەنی سەرکردایەتی شۆڕش لەڕووی زمان و مافی ڕۆشنبیرییەوە بۆ گەلی کورد و، بەستنەوەی ئامادەکردن و ئاراستەکردنی بەرنامەی تایبەت بە کاروباری نەتەوەی کورد لە ڕادیۆ و تەلەفزیۆن بە بەڕێوەبەرایەتیی گشتیی ڕۆشنبیری و ڕاگەیاندنی کوردی.

ب - گەڕاندنەوەی ئەو قوتابییانەی دەرکراون بۆ قوتابخانەکانیان یان لەبەر بارودۆخی توندوتیژی لەناوچەکە ناچاربوون واز لەخوێندن بێنن، بەچاوپۆشی کردن لە تەمەنیان یان دۆزینەوەی ڕێگەچارەیەکی لەبار بۆ گیروگرفتەکانیان.

جـ - کردنەوەی قوتابخانەی زۆر لە ناوچەی کوردیدا و بەرزکردنەوەی ئاستی پەوەردەو فێرکردن و قەبووڵکردنی قوتابیی کورد لە زانکۆ و کۆلێجی سەربازی و (بەعسە و زەمالە)ی خوێندن بە ڕێژەیەکی عادیلانە.

٤- فەرمانبەرەکان لەو یەکە کارگێڕییانەی کە بەشی زۆریان کوردن، دەبێ کوردبن، یان لەو کەسانە بن کە کوردی باش دەزانن، ئەگەر ژمارەی پێویستیان لێ پەیدابوو و، بەرپرسە بنچینەییەکان (پارێزگار، قایمقام، بەڕێوەبەری پۆلیس، بەڕێوەبەری ئاسایش (ئەمن) و هی تری لەم جۆرە) دادەمەزرێن و دەسبەجێ دەست دەکرێت بە پەرەپێدانی دامودەزگای دەوڵەت لە ناوچەکە بە ڕاوێژکردن لەچوارچێوەی لێژنەی باڵای سەرپەرشتیاری جێبەجێکردنی ئەم بەیاننامەیە، بەو شێوەیەی کە جێبەجێکردنی مسۆگەر دەکات و یەکێتیی نیشتمانی و ئارامی لە ناوچەکەدا بەتین دەکات.

٥- حکوومەت دان بە مافی گەلی کورد دادەنێت لە پێکهێنانی ڕێکخراوی قوتابییان و لاوان و ئافرەتان و مامۆستایانی تایبەت بە خۆیان و ئەو ڕێکخراوانە ئەندامی ڕێکخراوە نیشتمانییە عێراقییەکانی هاوشێوەی خۆیان دەبن.

٦- بڕگەی (أ): کارکردن بەهەردوو بڕگەی (١) و (٢)ی بڕیاری ژمارە ٥٩ی مێژووی ١٩٦٨/٨/٥ی ئەنجوومەنی سەرکردایەتیی شۆڕش هەتا مێژووی دەرچوونی ئەم بەیاننامەیە و ئەمەش هەموو ئەوانەی بەشدارییان لە کاری توندوتیژیی ناوچەی کوردیدا کردووە، دەگرێتەوە.

بڕگەی (ب): کرێکار و فەرمانبەر و خزمەتگوزارە مەدەنی و سەربازییەکان دەگەڕێنەوە بۆ خزمەت و، ئەمەش بەبێ خۆبەستنەوە بە بوونی (میلاك) جێبەجێ دەکرێت و سوودیش لە خەڵکی مەدەنی لە ناوچە کوردییەکان بەپێی پێویستی ئەو ناوچانە پێیان، وەردەگیرێت.

٧- بڕگەی (أ) دەستەیەك لە کەسانی خاوەن تایبەتمەندایەتی پێك دەهێنرێت بۆ ئەوەی بەوپەڕی خێراییەوە ناوچەکە لەهەموو ڕوویەکەوە هەڵسێتەوە و قەرەبووی ساڵانی ئەم دواییەی بەسەرهاتەکانی بکرێتەوە و، بودجەیەکی تەواویشی بۆ تەرخان بکرێت بۆ جێبەجێکردنی ئەم کارە و، ئەو دەستەیەش سەر بە وەزارەتی کاروباری باکور دەبێت.

بڕگەی (ب) ئامادەکردنی پلانی ئابووری بەشێوەیەك کە پەرەسەندنی هاویەکی و یەکسانی لە هەموو لایە جیاجیاکانی عێراق دابین بکات بەچاودێریکردنی بارودۆخی دواکەوتوویی لە ناوچەی کوردیدا.

بڕگەی (جـ) تەرخانکردنی مووچەی خانەنشینی بۆ خێزانی ئەو کەسانەی لە بارودۆخی داخباری شەڕ لە بەشداربووانی بزاڤی چەکداریی کورددا شەهیدکراون و بۆ خەڵکی ترو بۆ ئەوانەی بەهۆی ئەو بارودۆخەوە تووشی شێواوی هاتوون، بەپێی یاسایەکی تایبەتی لەسەر شێوەی یاسا کارپێکراوەکان.

بڕگەی (د) کارکردنی خێرا بۆ فریاکەوتنی خەڵکی زیانلێکەوتوو و دەستکورت لە ڕێگەی تەواوکردنی پرۆژەی خانوو دروستکردن و شتی تر کە کار بۆ بێکاران دابین دەکات و پێشکێشکردنی یارمەتیی کەلوپەل و پارە بەشێوەیەکی گونجاو و قەرەبوویەکی ماقووڵ بدرێت بەو زیانلێکەوتووانەی پێویستییان بە یارمەتییە، ئەمەش بە لێژنەی باڵا دەسپێردرێ و ئەوانەی لێ هەڵدەهاوێژرێ کە بڕگەی پێشوو گرتوونییەوە.

٨ـ گەڕاندنەوەی دانیشتوانی گوندە عەرەبی و کوردییەکان بۆ شوێنەکانی پێشوویان، بەڵام ئەو گوندانەی کەوتوونەتە ئەو ناوچانەی ناکرێ بکرێن بە ناوچەی لێ نیشتەجێ بوون، ئەوا حکوومەت بۆ مەبەستی سوودی گشتی بەپێی یاسا دەیانکات بە موڵکی خۆی و لە ناوچەی نێزیك ئەوێ نیشتەجێیان دەکات و هەر زەرەر و زیانێکیش بەهۆی ئەوەوە لێیان کەوتبێ، قەرەبوویان بۆ دەکاتەوە.

٩ـ پەلەکردن لە پیادەکردنی یاسای چاککردنی کشتوکاڵ لە ناوچەی کوردی و هەموارکردنی بەشێوەیەك کە پاکتاوکردنی پێوەندیی دەرەبەگایەتی مسۆگەر بکات و، هەموو جوتیارەکانیش پارچە زەویی گونجاویان پێ ببڕێت و لەو باجە کشتوکاڵییەش کە لە ماوەی ساڵانی شەڕی داخبار لەسەریان کۆبووەتەوە، ببەخشرێن و لێیان خۆش بن.

١٠ـ ڕێککەوتن لەسەر هەموارکردنی دەستووری کاتی وەکو ئەمەی خوارەوە کرا:

أـ گەلی عێراق لەدوو نەتەوەی سەرەکی پێك دێت، ئەوانیش نەتەوەی عەرەب و نەتەوەی کوردن، ئەم دەستوورە دان دەنێ بە مافی نەتەوەیی گەلی کورد و مافی هەموو کەمایەتییەکان لە چوارچێوەی یەکێتیی عێراقدا.

ب ـ زیادکردنی ئەم بڕگەیەی خوارەوە بۆ ماددەی چوارەمی دەستوور:

((زمانی کوردی زمانی ڕەسمی دەبێت لە ناوچە کوردییەکاندا شان بەشانی زمانی عەرەبی)).

جـ ـ چەسپاندنی ئەوەی پێشەوە لە دەستووری هەمیشەییدا.

١١ـ گەڕاندنەوەی ئێستگەی ڕادیۆ و چەکە قورسەکان بۆ حکوومەت و ئەمەش بەند دەبێت بەجێبەجێکردنی قۆناغە کۆتاییەکانی ڕێککەوتنامەکە.

١٢ـ جێگرێکی سەرکۆمار کورد دەبێت.

١٣ـ یاسای پارێزگاکان بەشێوەیەك هەموار دەکرێت کە لەگەڵ ئەم بەیاننامەیەدا بگونجێت.

١٤ـ دوای ڕاگەیاندنی بەیاننامەکە، بە ڕاوێژ لەگەڵ لێژنەی باڵای سەرپەرشتیاری جێبەجێکردنی بەیانەکە، کاری پێویست ئەنجام دەدرێت بۆ یەکخستنی ئەو پارێزگا و یەکە کارگێڕییانەی زۆربەی زۆری کوردیان تێدا دادەنیشن بەپێی ئەو ئامارە ڕەسمییانەی دەکرێن و، دەوڵەت هەوڵ دەدات بۆ پەرەپێدانی ئەو یەکە کارگێڕییانە و قووڵکردنەوە و فراوانکردنیان، بۆ ئەوەی گەلی کورد پێڕەوی سەرجەم مافە نەتەوەییەکانی خۆی بکات بۆ دەستەبەرکردنی شادبوونی بە ئۆتۆنۆمی، تا ئەو یەکە کارگێڕییەش دێتەدی، هاوئاهەنگیی کاروباری نەتەوەییی کورد لەڕێگەی کۆبوونەوەی دەوری

دەکرێت کە لە نێوان لێژنەی باڵا و پارێزگارەکانی ناوچەی باکور دەبەسترێن و، لەبەر ئەوەی کە ئۆتۆنۆمی لە چوارچێوەی کۆماری عێراقدا جێبەجێ دەکرێت، بێگومان وەبەرهێنانی هەموو سامانێکی سروشتی لەم ناوچەیەدا تایبەتە بە دەسەڵاتداریی ئەم کۆمارە.

١٥- گەلی کورد بە ڕێژەی دانیشتوانی لەچاو دانیشتوانی عێراق، بەشداری لە دەسەڵاتی یاسادانانیدا دەکات .

هەروەها بەیاننامەی (١١) ئادار، بوو بە کرانەوەی دەرگایەك بە ڕووی ڕۆشنبیریی کوردییەوە، چونکە شەپۆلێکی زۆر فراوانی ڕۆژنامە و گۆڤار و کتێب بە زمانی کوردی دەرچوون، لەوانە:

١- گۆڤاری بەیان. ٢- ڕۆژنامەی هاوکاری. ٣- گۆڤاری دەفتەری کوردەواری. ٤- گۆڤاری برایەتی. ٥- گۆڤاری شۆڕشی کشتوکاڵ. ٦- گۆڤاری زانیاری. ٦- گۆڤاری گێتی پوول. ٨- گۆڤاری خەباتی قوتابیان. ٩- گۆڤاری پەروەردە و زانست. ١٠- گۆڤاری نووسەری کورد. ١١- ڕۆژنامەی ڕێگای یەکێتی. ١٢- ڕۆژنامەی دەنگی جووتیار. ١٣- گۆڤاری ڕۆژی کوردستان. ١٤- گۆڤاری ڕوانگە. ١٥- ڕۆژنامەی برایەتی. ١٦- ڕۆژنامەی بیری نوێ. ١٧- گۆڤاری هۆشیاری کرێکاران. ١٨- گۆڤاری کۆلێجی ئەدەبیات. ١٩- گۆڤاری کۆڕی زانیاری کورد. ٢٠- گۆڤاری ئامانج. ٢١- گۆڤاری خەباتی لاوان.....هتد .

ئەم گۆڤار و ڕۆژنامانە ڕۆڵێکی دیاریان لە پێشخستنی زمانی کوردیدا بینی، لەم بارەوە گۆڤاری (برایەتی) لە یەکەم ژمارەیدا (گۆشەی زمانەوانی) گۆشەیەکی بەردەوامی کردۆتەوە، یەکەم بابەتیش هی (د.نەسرین فەخرییە) لەژێر ناونیشانی (زمانی کوردی)دایە. هەروەها (د.عیزەدین مستەفا ڕەسووڵ)یش بە زنجیرە وتارێك سەبارەت بە (شێوەی یەکگرتووی زمانی ئەدەبی) نووسیوە .

هەروەها لەم سەردەمەدا چەندین خوولی ڕاهێنان و بەهێزکردنی زمانی کوردی بۆ مامۆستایان کرایەوە، ئەم خولانەش لە بنکە ڕۆشنبیرییەکان و ڕێکخراوە ئەدەبی و پیشەییەکانی کورد، لەلایەن بەڕێوەبەرایەتی گشتی خوێندنی کوردی و وەزارەتی کاروباری باکوورەوە دەکرانەوە.

هەروەکو ئاماژەمان بۆی کردن کە یەکێك لە دەستکەوتە گەورەکانی بەیاننامەی (١١)ی ئاداری ١٩٧٠، چەسپاندنی چەند مافێکی گرنگی ڕۆشنبیریی کوردی بوو، لەوانە دامەزراندنی (کۆڕی زانیاری کورد)، کە بەپێی یاسای ژمارە (١٨٣)ی ساڵی ١٩٧٠ یەکێك بوو لە ڕووە هەرە

دیارەکانی. کۆڕی زانیاری کورد هەر لە دەستپێکی دامەزراندنیەوە تاکو ئێستاکەش، چەندین جار ناوەکەی گۆڕاوە، لە دەستپێکدا ناوی (کۆڕی زانیاری کورد) بوو، دواتر ناوەکەی بۆ (کۆڕی زانیاری عێراق ـ دەستەی کورد) گۆڕدرا، ئێستاکەش ناوەکەی بەمشێوەیە (کۆڕی زانیاری عێراق ـ لێژنەی کوردی.یەکەمین کۆبوونەوەی کۆڕی زانیاری کورد لە ڕۆژی ١٩٧١/٣/٢٧ بوو، ژمارەی ئەندامانی کارا یازدە کەس بوون لە ناوەوەی کوردستان و عێراق و دوو کەسیش لەدەرەوە و چەندین ئەندامی شەرەف و ئەندامی یاریدەدەری هەبوون.

کۆڕی زانیاری کورد هەر لە سەرەتای دەست بە کاربوونییەوە گۆڤارێکی دەردەکرد، ئەم گۆڤارە بەرگی یەکەمی ساڵی ١٩٧٣ دەرچوو، دوا بەرگی (٣١) ساڵی ٢٠٠٦ دەرچوو، کۆڕی زانیاری کورد بایەخێکی زۆریدا لەدانانی ڕێبازی نووسینی یەکگرتووی کوردی و هەڵبژاردن و دارشتن و داتاشینی زاراوە بەگشتی و زاراوەی بە گوێرەی مەرجەکانی زانستی نوێ، بەسوود وەرگرتن لە ئەزموونی گەلانی تر. کۆڕی زانیاری کورد لە مێژووی خۆیدا خزمەتێکی گەورەی بە زمانی کوردی گەیاند، چونکە چەندین کتێبی دەگمەنی لەسەر زمانی کوردی و ئەدەبی کوردی و بابەتەکانی تری پەیوەست بە کورد دەرکرد، زمانی یەکەمی نووسینی کتێب و وتارەکانی نێو گۆڤاری کۆڕی زانیاری کورد، زمانی کوردی ـ کرمانجی ناوەڕاست بوو، بە دەگمەن و بە تاك و تەرا وتارێك بە کرمانجی سەروو تێیدا دەدۆزییەوە، لەبەر ئەوەی زمانی نووسینی قوتابخانە و بەشی کوردی زانکۆی بەغدا، تەنیا کرمانجی ناوەڕاست بوو، ئەمەش ڕاستییەکی حاشا هەڵنەگرە، کە زمانی کوردی تاکو پێش ڕاپەڕین لە ناوچە کوردییەکاندا بە کرمانجی ناوەڕاست بوو، بەو واتایەی زمانی نووسین تەنیا کرمانجی ناوەڕاست بوو.

کەواتە وەك بۆمان دەردەکەوێت، مستەفا بارزانی توانی زمانی کوردی بەرەو پێشەوە بەرێت و لە جووتستاندارد و دیالێکتەوە بەرەو زمان و تاکستانداردی ببات، و توانی ڕەگی ستانداردی زمانی کوردی بۆ چەند ساڵێك دابکوتێت، کەچی ئەمڕۆکە بە دەستی خۆمان هەوڵی دابەشکردنی زمان بۆ چەند دیالێکتێك و هەوڵی لەناوبردنی زمانی کوردی دەدەین، ئەویش بە گرنگیدانێکی لە ڕادەبەدەر بە زمانی ئینگلیزی لەسەر حسێبی زمانی کوردی، کە بەداخەوە هیچ وڵاتێك و نەتەوەیێك ئەم کارە ناکات و زمانەکەی خۆی بێ بایەخ ناکات و بەرەو لەناوبردنی نابات.